

Snježana Ivčić

Fakultet političkih znanosti
Sveučilišta u Zagrebu
Doktorski studij 'Politologija',
smjer Javne politike i razvoj
snjezana.ivcic@gmail.com

Martina Nekić

Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Antropologija i filozofija,
4. godina preddiplomskog studija
nekic.martina@gmail.com

Jasna Račić

Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu,
Sociologija, 2. godina diplomskog studija
jasna37@gmail.com

'WHOSE ARE WE HERE IN SLAVONIA?':

1988 Workers' Strike in Borovo in the
Context of Austerity Measures and the Rise
of Nationalism in the SFRY

'ČIJI SMO MI OVDJE U SLAVONIJI?'

Štrajk radnika Borova 1988. u kontekstu mjera štednje i uspona nacionalizma u SFRJ

SAŽETAK

Ovaj tekst dio je šireg istraživanja o prijelomnom trenutku kada su štrajkovi koji su se odigrali u drugoj polovici 1980-ih u Jugoslaviji, dobili nacionalni predznak, to jest počeli se povezivati s nacionalizmom te u kakvoj je vezi ovaj pomak od klasnog ka nacionalnom (ili etničkom) sukobu s ratom koji je ubrzo uslijedio. U ovom tekstu detaljno se analizira štrajk kombinata 'Borovo' koji se dogodio 5. srpnja 1988. te daju naznake konteksta u kojem se dogodio; unutarnja političko-ekonomska organizacije te međunarodna pozicija SFRJ. Za potrebe istraživanja korišteno je nekoliko metoda: arhivsko istraživanje, iščitavanje relevantnih znanstvenih i stručnih tekstova, podaci iz intervjua koje je prikupila *Documenta - Centar za suočavanje s prošalošću* u okviru svog projekta 'Osobna sjećanja na ratove i ostale oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas' te analiza novinskih tekstova koji su izlazili u srpnju i kolovozu 1988. godine. Rezultati istraživanja ukazali su na pokušaj radnika da svoje probleme riješe na federalnoj razini, što je djelomično uspjelo, iako je sve opet vraćeno na republičku razinu. Nadalje političko i sindikalno rukovodstvo provodi mjere štednje po zahtjevima MMF-a i istovremeno nastoji, bar deklarativno, udovoljiti zahtjevima radnika, što u tadašnjim uvjetima predstavlja nemoguću poziciju. Štrajk u 'Borovu' nije imao nacionalnih obilježja, ali se smatra referentnom točkom događaja koji su uslijedili jer se već u ovom periodu javljaju prvi pokušaji manipulacije radničkim štrajkovima na nacionalnoj osnovi.

Ključne riječi: 'Borovo', ekonomska kriza, Jugoslavija, nacionalizam, sindikati, štrajk

ABSTRACT

The present study is a part of a larger body of research addressing the decisive moment that has seen strike actions taking place in the second half of the 1980s in Yugoslavia assume a nationalist imprint (character). Specifically, it aims to articulate the way in which strikes started to tie in with nationalism and present the implications of this shift from class to national (or ethnic) struggle on the war that soon followed. The position in which Yugoslavia found itself towards the end of the 1980s, as well as the strike action taking place in the Vukovarian 'Borovo', are problematized in the research under two contextual lenses: the internal politico-economic organisation and the international position of the SFRY. The 5th July 1988 strike that took place in Borovo has been taken as an exemplary case in the outset of the research. From the results of the research it emerged that, despite the workers' efforts to solve their problems with the aid of federal institutions, given the already lost trust in the republic and factory leadership, in the long run they have been obliged to turn back to the republican level. Under the requirements imposed by the IMF, the political and trade union leadership enforced austerity measures and at the same time tried, at least professedly, to meet the demands of the workers, striving in this manner for an unobtainable position. The strike in 'Borovo' did not entail any kind of nationalist imprint, nonetheless it is considered as a point of reference for the events that followed. Namely, occurrences that tried to manipulate workers' strikes on nationalist grounds were starting to come into view at the time. These results suggest the need for further exploration of the present as well as other similar workers' strikes.

Keywords: 'Borovo', economic crisis, nationalism, strike, trade unions, Yugoslavia

Uvod

Ovaj tekst nastao je kao rezultat opširnijeg istraživanja koje je započelo 2013. godine u okviru kolegija *Ekonomska nejednakost i radnička prava* na Mirovnim studijima, neformalnom edukacijskom programu Centra za mirovne studije. Za potrebe istraživanja okupila se manja grupa entuzijasta koju je ova tema zainteresirala te se posvetila istraživanju. Namjera Centra za mirovne studije je istražiti kada su štrajkovi, koji su se odigrali u drugoj polovici 1980-ih u Jugoslaviji, dobili nacionalni predznak, to jest počeli se povezivati s nacionalizmom te u kakvoj je vezi ovaj pomak od klasnog k nacionalnom (ili etničkom) sukobu s ratom koji je ubrzo uslijedio.

U ovom tekstu detaljno se analizira štrajk kombinata 'Borovo' koji se dogodio 5. srpnja 1988. te daju naznake konteksta u kojem se dogodio. U istraživanju ovog fenomena koristili smo nekoliko metoda. Prva faza istraživanja obuhvatila je arhivski rad i iščitavanje relevantnih znanstvenih i stručnih tekstova, a koristili smo se i podacima iz intervjua koje je prikupila *Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću* u okviru svog projekta 'Osobna sjećanja na ratove i ostale oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas'¹. Druga faza istraživanja obuhvatila je analizu novinskih tekstova koji su izlazili u srpnju i kolovozu 1988. godine. Pri analizi medijskih sadržaja treba uzeti u obzir mogućnost da ondašnji mediji ne prikazuju 'pravu' sliku stvarnosti jer su političke elite često temu nacionalizma namjerno ignorirale, a u samoj analizi pokazalo se da se nacionalizam spominje jednom ili dva puta, i to od strane radnika. Napomenimo i to da se u novinskim člancima na temelju kojih je obavljeno ovo istraživanje najčešće spominje samo 'sindikata', bez pojašnjenja o kojoj se razini sindikalne organizacije radi, što otežava precizno definiranje pozicije sindikata za štrajka. U toku istraživanja pojavilo se i nekoliko problema koji su otežavali usmjeravanje teksta, primjerice kako štrajkove dovesti u vezu sa širim pitanjem klasnog raslojavanja u socijalizmu i usponom nacionalizma u istom periodu, kakva je bila dinamika radničkog nezadovoljstva u sustavu koji je ekonomsku sferu nastojao demokratizirati kroz radničko samoupravljanje. Štrajkovi nisu bili jedina pojava koja djeluje kontradiktorna samoupravljanju. Ponešto je zbnjujuća i uloga sindikata u društvu koji svoju organizaciju baziraju na samoupravljanju. U svojoj analizi djelovanja sindikata pri obustavama rada u prvih devet mjeseci 1987, Ivan Jakopović kritizira tadašnju orijentaciju sindikata i navodi kako imaju 'usku, partnerski orijentisanu, transmisionu poziciju u društvu' te kako u praksi nisu nezavisni od poslovnih i državno-upravnih organa. Zaključuje dalje kako sindikatima predstoji da se odluče hoće li i praktično postati 'organizacija radničke klase i radnih ljudi za obranu i ostvarivanje njihovih životnih interesa' (Jakopović, 1987: 8).

Kako bi se odgovorilo na ova pitanja, u tekstu se ukratko problematizira položaj Jugoslavije krajem 1980-ih, a događaji u vukovarskom 'Borovu'

1. Više o projektu dostupno je na web stranici: <http://www.documenta.hr/hr/snimanje-osobnih-sje%C4%87anja-na-rat-metodom-usmene-povijesti.html>

promatraju se u dva konteksta: unutarnje političke i ekonomske organizacije i međunarodne pozicije SFRJ. Kada je riječ o unutarnjoj političkoj organizaciji, pažnju smo obratili na artikulaciju i eventualnu instrumentalizaciju radničkih zahtjeva i akcija, međurepubličke odnose i općeniti odnos prema nacionalizmu. Međunarodni je kontekst važan jer je u 1980-ima Jugoslavija bila suočena s ekonomskom krizom i opterećena aranžmanima s Međunarodnim monetarnim fondom (MMF) i Svjetskom bankom. Radnički štrajkovi započeli su upravo kao reakcija na mjere štednje koje je SFRJ provodila u sklopu tih aranžmana.

Dakle, cilj našeg širega istraživanja je istražiti događaje koji su prethodili štrajku u 'Borovu' uslijedili nakon njega, opisati proces i mehanizme pozivanja nacionalizma sa štrajkovima i jugoslavenskom, odnosno hrvatskom radničkom klasom te pokušati locirati prijelomne trenutke u ovom procesu. U zaključku svoje disertacije o jugoslavenskom radničkom pokretu i etnonacionalizmu u 1980-ima, Jake Lowinger napominje da je 'za buduća istraživanja ključno da prouče vezu između radničkog pokreta i etnonacionalističke mobilizacije do koje je, čini se, došlo u svim područjima s jakim radništvom' (Lowinger, 2009: 136). Naše istraživanje predstavlja napor u tom smjeru. Kao početna točka za ovako postavljeno istraživanje uzet je primjer štrajka koji se dogodio 5. srpnja 1988. u Borovu. U ovom tekstu prvenstveno rekonstruiramo borovski štrajk, naznačujemo relevantne kontekste za njegovo razumijevanje, kao i moguće smjerove za daljnje istraživanje.

Unutarnje ekonomsko-političko uređenje SFRJ i pozicija radničke klase

Prije daljnjeg problematiziranja spomenutog desetljeća, radi boljeg razumijevanja, treba još jednom naglasiti specifičnu poziciju Jugoslavije, većinom svedenu na krilaticu 'treći put'. Najočitija specifičnost, ona u odnosu prema istoku i zapadu, osnovica je vanjskopolitičke orijentacije, ali i unutarnjeg uređenja države koja je, raskinuvši s istočnoblokovskim državnim komunizmom, organizirala proizvodne odnose po vlastitom modelu. Jugoslavija je otišla dalje od drugih zemalja u implementaciji ideje radničkog samoupravljanja. U potrazi za vlastitom inačicom socijalizma, SFRJ je radi jačanja samoupravljanja – ili u njegovo ime – provodila decentralizaciju države. Ovaj je pokušaj demokratizacije ekonomske sfere stvorio specifičnu političkoekonomsku organizaciju jugoslavenskoga društva koja je u velikoj mjeri odredila linije društvenih sukoba 1980-ih, ali i 1990-ih. Naime, moglo bi se reći nešto jednostavnije da je ovakva organizacija društvene sukobe smještala unutar pojedinih republika (kada se radilo o sukobima između radnika i rukovodstava) ili između republika (kada se radilo o sukobima političkih elita). Rastvaranje države, zamišljeno kao planirana konsekvencija jačanja radničkog samoupravljanja, započelo je već definiranjem vlasništva nad sredstvima proizvodnje kao društvenog, a ne državnog. No taj pokušaj izbjegavanja etatističke države za posljedicu je imao i rascjepkanu radničku klasu i stvaranje 'provincijalnog' osjećaja pripadnosti organizacijama

udruženoga rada, što je vodilo daljnjoj fragmentaciji. Uslijed ekonomskih poteškoća, radnici uspješnijih poduzeća kao uzrok svojih problema vidjeli su manje uspješna poduzeća ili, preslikano na republičke prilike, manje uspješne republike (Musić, 2013). Moglo bi se reći da se radnička klasa raslojavala i fragmentirala i zbog nemogućnosti demokratskog udruživanja na višim političkim razinama, pomoću kojih bi definirali zajedničke interese. Zbivanja s kraja 1980-ih koja su predmet ovog teksta uvelike su obilježena činjenicom da radne organizacije nisu imale centralna tijela koja bi radničke interese politički artikulirala, odnosno time da je artikulacija tih interesa bila prepuštena partijskim elitama. Mogućnost utjecaja na elitu, kako će pokazati i daljnja analiza, ležala je tek u stvaranju pritiska odozdo, direktnim akcijama obustave rada.

Nama je razumijevanje pozicije političkih elita zanimljivo u kontekstu njihovog odnosa prema radničkoj klasi, međurepubličkih odnosa i odnosa prema nacionalizmu. Dio potrebnih odgovora može se dobiti uvidom u političke krize iz desetljeća prije masovnih štrajkova. I prije velikih ustavnih promjena, smatra Jović, politički sukobi u SFRJ najčešće su se odvijali u republičkim arenama. U nedostatku demokratske procedure izbora i smjenjivanja, različite frakcije republičkih Saveza komunista političku su moć ostvarivale međusobnim sukobima, često ostavljajući druge republike tek u ulozi promatrača. Ilustraciju ove teze autor pronalazi i kod Hrvatskog proljeća. Glavni sukob se tada odvijao među hrvatskim komunistima, a ne između republičkih i saveznih vlasti. Kriza između unionista i nacionalista razriješena je unutarepubličkim smjenama, kako je bio slučaj i pri mnogim drugim krizama kad su druge republike bile tek opravdanje za manjak političkih rješenja (Jović, 2001). S opisom Hrvatskog proljeća kao unutarepubličkog partijskog sukoba slaže se i Srđan Dvornik², koji smatra da je nacionalistička frakcija partijskog vrha iskoristila popis stanovništva i problem redistribucije deviza kako bi inducirala masovni pokret u svoju korist.

Zaključak koji ovi autori sugeriraju, bitan za razumijevanje međurepubličkih odnosa, jest kako je promjenom političkog diskursa nakon Hrvatskog proljeća unitarizam zamijenio nacionalizam na mjestu tabu-teme u SFRJ. O ograničenosti političkih dometa tada aktualne nacionalističke retorike svjedoči vic koji je Srđan Dvornik prepričao u svom intervjuu³ danom Documentinom timu u okviru projekta 'Osobna sjećanja na ratove i ostale oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas'. Parafraziran, ovaj vic iz 1980-ih glasi: Kako to da sve ide loše, a nacionalisti šute? – Zbunjeni su, sve što su tražili usvojeno je, a opet ništa ne valja.

2 Srđan Dvornik (rođen 1953.) diplomirao je sociologiju i filozofiju na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a poslijediplomski studij završio je na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu. Dugogodišnji građanski aktivist čiji je angažman usmjeren demokratizaciji društva i zaštita ljudskih prava. Danas djeluje kao publicist, predavač i prevoditelj.

3 Intervju je dostupan na web stranici: <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/srdan-dvornik/>

Nakon donošenja Ustava 1974, upravljačke elite uživale su još i veću zaštitu svojih pozicija. Nepostojanje snažne centralne države omogućilo im je da odgovornost za stanje u državi prebacuju na saveznu vlast, tada već razriješenu velikom dijela stvarnih ovlasti, i tako se istovremeno međusobno štite od nezadovoljstva odozdo. Dvornik smatra kako je ovo savezništvo među republičkim elitama prvi razbio Slobodan Milošević osiguravši određeni stupanj podrške svojoj populističkoj politici i na taj način unoseći nervozu među elite drugih republika, o kojima njegova pozicija više nije ovisila. O smanjenju realne moći savezne politike prije raspada države uvelike svjedoči i činjenica kako unutar SFRJ nije postojala dovoljno jaka unitaristička struja koja bi lobirala da se demokratski izbori provedu za savezni parlament, već su republičke vlasti bile ujedinjene u traženju da se provedu republički izbori legitimirajući time vlastite pozicije, a ne one savezne.

Ekonomska kriza i uloga Međunarodnog monetarnog fonda

Vratimo li se u razdoblje 1980-ih, vidjet ćemo da je drugi bitan kontekst za razumijevanje radničkog nezadovoljstva u tom periodu određen pozicijom SFRJ u globalnoj ekonomiji. U vanjskotrgovačkom smislu, Jugoslavija je nastupala kao pololiberalizirani oblik socijalizma koji je, kombinirajući elemente planskog gospodarstva s tržišnim i visokom razinom autonomije poduzeća, ravnopravno parirao kapitalističkim ekonomijama. Spomenuto desetljeće Jugoslavija je bila suočena s ekonomskom krizom koja se nastavila iz razdoblja stagnacije 1970-ih. Zajmove koje je u prethodnome desetljeću dogovorila s MMF-om i Svjetskom bankom, a koji su do 1979. dosegli 19,3 milijarde američkih dolara (Woodward, 2009), bila je primorana reprogramirati već 1983. godine (Mihalj, 1999). Država se čitavo desetljeće osim s dugovima⁴ borila i s inflacijom i smanjenom proizvodnjom, a prilagodba stranom tržištu bila je dodatno otežana smanjenjem uvoza sirovina potrebnih za proizvodnju. Međunarodni monetarni fond postavljao je nove zahtjeve za daljnja zaduživanja⁵ koja su savezne vlade⁶ Veselina Đuranovića, Milke Planinc, Branka Mikulića i Ante Markovića redom pokušavali provesti u djelo uz stalne kompromise s partijskim vrhom. Primjenu mjera

4 Jugoslavija je u razdoblju 1983–1990. otplatila stranim kreditorima preko 30 milijardi dolara (Obradović, 2000).

5 Mjere stabilizacije, potrebne za dogovaranje *stand by* aranžmana s MMF-om, zemlje su dužne predočiti u obliku 'pisma namjere', a odnose se na restriktivnu monetarnu i fiskalnu politiku, normalizaciju kamatnog mehanizma, liberalizaciju cijena i uvoza, ukidanje deviznih i trgovinskih ograničenja, ukidanje subvencija proizvodnji i izvozu, ograničenje zaduživanja i popisivanje deviznih rezervi, otklanjanje dispariteta cijena i jačanje donacijske discipline te reguliranje domaće potražnje. SFRJ je potpisala 12 *stand by* aranžmana s MMF-om, a njih sedam u razdoblju 1980–1991.

6 Ulogu izvršne vlasti u SFRJ imalo je Savezno izvršno vijeće Jugoslavije. U razdoblju od 1977. do 1991. siv-om su redom predsjedavali gore navedeni.

propisanih od strane MMF-a dodatno im je otežalo bujanje radničkog nezadovoljstva koje predstavlja reakciju na implementaciju zahtjeva MMF-a.

Situacije obustave rada nisu bile novost u Jugoslaviji iako se na prvi pogled čini da je samoupravna organizacija ekonomije u kontradiktornosti s radničkim štrajkovima. Veza koja je postojala između radnika, uprave⁷ i republičke vlasti, proizišla iz već spomenute specifične organizacije jugoslavenske ekonomije, omogućavala je radnicima da kontroliraju rad uprave, pa su probleme s istima najčešće rješavali u svoju korist. Za razliku od kapitalistički uređenih država, u jugoslavenskom slučaju država i kadrovska uprava nisu imali privilegiju gušenja ili ignoriranja štrajkova jer je vodstvo komunističke partije sebe predstavljalo kao čuvara interesa radničke klase. Štrajk je, ukoliko bi do njega došlo, označavao nemogućnost dogovora i pobačaj uprave, državne distribucije ili samoupravne organizacije te se u što kraćem postupku rješavao (uglavnom) u korist radničkih zahtjeva.

Uslijed ekonomske krize i mjera štednje, broj radnika u štrajku 1980-ih bio je veći nego u bilo kojem drugom desetljeću postojanja Jugoslavije i rastao je iz godine u godinu. Jake Lowinger u svojoj doktorskoj disertaciji nudi analizu čak 1 500 novinskih članaka koji problematiziraju temu štrajkova/obustava rada u SFRJ 1980-ih godina. Prvi štrajkaški valovi počeli su već početkom desetljeća i uglavnom su bili motivirani padom životnog standarda i kupovne moći, a značajan broj dosegli su već 1986. godine kada se visoka inflacija⁸, koja je dramatično rasla čitavo desetljeće, susrela s Mikulićevim nastojanjima da implementira mjere kontrole inflacije koje su uključivale i pokušaje zamrzavanja plaća. Ove mjere bile su dodatan šok za radnike čija je realna plaća već bila uvelike smanjena.

Uslijed ovih događanja, u proljeće 1987. dogodio se štrajk labinskih rudara koji je Tonči Kuzmanić označio kao 'začetak konca'. Koliki je bio odjek labinskog štrajka u javnosti govore nam spomenute Lowingerove medijske analize. Sudionici štrajka uživali su snažnu medijsku eksponiranost kroz trideset tri dana trajanja. Za naš slučaj važno je naglasiti kako su labinski rudari bili etnički miješana skupina sa značajnim udjelom Bošnjaka i Kosovara, kao i to da u izvještavanju o štrajku nema spomena etničkih tenzija (Lowinger, 2009). Politika zamrzavanja plaća osigurala je solidarizaciju sa zahtjevima radnika i eksploziju štrajkova diljem zemlje. Broj radnika uključenih u val štrajkova bio je impresivan te se višestruko povećao u odnosu na početak desetljeća. O masovnosti radničkih nemira najbolje svjedoče podaci koje je prikupio Jovanov.

7 O odnosu radničke samouprave i 'kadrovske' uprave opširnije u intervjuu Todora Kuljića ЕИРСР-у (dostupno na adresi: <http://eipcp.net/transversal/o8o5/kuljic/sr>).

8 Stope rasta inflacije za spomenuto razdoblje dostupne su na stranicama dzs: <http://www.dzs.hr/app/rss/stopa-inflacije.html>

GODINA	BROJ ŠTRAJKOVA	BROJ UČENIKA U ŠTRAJKOVIMA
1980.	235	13.504
1981.	216	13.507
1982.	174	10.997
1983.	336	21.776
1984.	393	29.031
1985.	696	60.062
1986.	851	88.860
1987.	1.685	288.686
1. I–31. VIII 1988.	1.002	211.367

Tablica 1: Broj sudionika u štrajkovima od 1980–1987. i prvih 8 mjeseci 1988. ukupno u SFRJ (izvor: Jovanov, 1989).

Iako su štrajkovi radnika bili usmjereni protiv novonametnutih reformi, zbog visoke inflacije njihovi zahtjevi⁹ najčešće su se odnosili na plaće (Lowinger, 2009). Već spomenuti odnos između federalne i republičke vlasti, ali i odnosi na relaciji radnici – menadžment – vlast, rezultirali su time da se zahtjevima koji su se odnosili na primanja najčešće udovoljavalo, a to je vodilo daljnjoj inflaciji, uvlačeći tako radnike i vlast u začarani krug. Štrajkovi su kulminaciju dosegli 1988. godine. Zemlju je tada potresao neviđen broj štrajkova koji su, zahvaljujući proboju labinskog štrajka, okupirali javnu sferu. Ovo se odvijalo na više razina: u obliku medijskog prisustva, zauzimanja javnog prostora¹⁰ i pohodom na lokalne i regionalne institucije. Iste godine, iscrpljivanjem drugih metoda štrajka, radnici su u više navrata organizirali i pohode na federalne institucije. U svega nekoliko mjeseci 1988. godine pred zgradom federalnog parlamenta našli su se radnici živiničkog ‘Đurđevika’¹¹, zemunskog ‘Zmaja’¹² i vukovarskog ‘Borova’.

U ovom kontekstu treba promatrati štrajk koji se odigrao 5. srpnja 1988. u ‘Borovu’. U nastavku teksta slijedi prikaz štrajka koji će poslužiti kao polazna točka za daljnje analize.

9 Lowingerovi podaci govore kako je čak 93% izvještaja o štrajkovima kao razlog pokretanja štrajka navode probleme vezane uz plaće, praćeno problemima s menadžmentom (64%) i troškovima života (37%). Tek 1% svih izvještaja spominje nacionalne tenzije. Kako se ti izvještaji odnose na slučajeve kosovskih štrajkova početkom desetljeća, zaključuje kako štrajkovi nisu bili motivirani etničkim tenzijama već su, naprotiv, bili sjedinjujući faktor među nacijama.

10 Za primjer mogu poslužiti radnici Sokola koji su organizirali šetnje Mostarom vičući ‘Hoćemo rada, hoćemo hljeba!’, što su ponovile i radnice tekstilne industrije (Lowinger, 2009).

11 Nakon iscrpljivanja metoda na lokalnoj razini, rudari su marširali od bosanskih Živinica do zgrade Federalnog parlamenta u Beogradu gdje su bili vanredno primljeni.

12 Radnici Zmaja, njih oko 4 000, marširalo je od Zemuna do Beograda, gdje im se pred zgradom parlamenta pridružilo više tisuća ljudi protestirajući gubitak ekonomske sigurnosti (Mitrović, 1988).

Štrajk u 'Borovu' 5. srpnja 1988. – Prikaz slučaja

Kombinat gume i obuće 'Borovo' osnovan je 1931. godine, a nalazio se u općini Borovo, 7 km od Vukovara. 'Borovo' postoji i danas pod nazivom *Borovo d.d., proizvodnja i promet obuće, gumarskih i ostalih proizvoda*, a sjedište tvrtke je u Vukovaru. Danas je 'Borovo' najpoznatiji hrvatski proizvođač kožne, gumene i gumeno-platnene obuće kao i različite gumeno-tehničke robe. U korporativnoj prezentaciji Borova d.d. navodi se da kompanija danas ima 'više od 1 000' zaposlenih.¹³ 1988. godine Kombinat 'Borovo' zapošljavao je 22 400 ljudi.¹⁴

Uvid u društvenoekonomske prilike koje su prethodile obustavi rada (kako se u SFRJ službeno nazivao štrajk) u Kombinat u gume i obuće 'Borovo' 5. srpnja 1988. ukazuje na brojna pitanja koja se tiču kontradiktornosti između radničkih mobilizacija zbog ostvarivanja socijalne sigurnosti i nacionalističkih mobilizacija koje su slijedile. Za rekonstrukciju samog štrajka¹⁵ i bitnih prilika u kojima se odigrao poslužili su brojni tekstovi¹⁶ objavljeni u novinama u srpnju i kolovozu te godine.

Uvod u štrajk

Kombinat 'Borovo' se 1988. godine, a i godinu ranije¹⁷, suočavao s brojnim problemima u poslovanju. Najčešće spominjani problemi su: troškovi veći od prihoda, ostvarenje proizvodnje od svega 58,2%, nenaplaćene realizacije, odlazak stručnjaka, male plaće radnika (ispod republičkog minimalca), neredovitost isplata plaća itd. (Borovo – Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 6.5.1988). U ovom periodu spominje se i blokada žiro-računa od 120 dana (Borovo – Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 27.5.1988). Uprava je bila svjesna ozbiljnosti situacije te se spominje nužnost reorganizacije i potreba da se izradi sanacijski program.

Treba napomenuti kako je situacija u državi bila općenito loša te su primjere visoke carine i porezi na uvoz kože i drugih materijala već u samom startu izbijali adute konkurentnosti (Borovo – Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 3.6.1988).

Zdravko Egić, predsjednik Poslovnog odbora 'Borova', u svibnju 1988. navodi da financijsko oživljavanje Kombinata nije uspjelo jer količina kapitala Vukovarske i Jugobanke nije bila dovoljna pa je oformljena radna grupa koja je napravila analizu stanja, ali ni to nije dalo rezultata (Borovo – Tjednik

13 Vidi Borovo d.d. 'Korporativni profil'. Dostupno na: <http://borovo.hr/index.php/hr/o-nama>

14 Tekstovi u novinama različito navode, spominje se i brojka od 23 000 zaposlenih.

15 Štrajk je sinonim za obustavu rada, ali se u tom periodu češće koristila fraza 'obustava rada' koja nema političkih konotacija.

16 Primjerice *Vjesnik*, *Večernji list*, *Glas Slavonije*, *Tjednik Jugoslavenskog kombinata gume i obuće Borovo*, itd.

17 U ljeto 1987. također je bio organiziran jedan štrajk zbog loše socijalne i ekonomske situacije.

Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 20.5.1988a). Egić navodi kako je zbog toga unatrag 2 mjeseca formirana i Međuresorna radna grupa koju su sačinjavali ljudi iz Republike i stručnjaci 'Borova'. Grupa je trebala napraviti sanacijski program u kojem će se vidjeti što treba mijenjati unutar SOUR-a¹⁸ i na tržištu. Radnu grupu formirao je Antun Milović, predsjednik Izvršnog vijeća Sabora (Borovo – Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 1.7.1988).

Kašnjenje isplate plaća, koje su u vremenu ekonomskih rezova često bile ispod minimalca, dramatično se odražavalo na svakodnevni život radnika. Mjere štednje i stalna inflacija pogoršavale su radnički standard iz dana u dan. Trećeg lipnja borovski *Tjednik* navodi kako 'najnoviji paket mjera savezne vlade poništava sve doskorašnje veličine, pa će sindikat opet u računanje minimalnog dohotka jer je ovaj dojučerašnji postao pretijesan'. U cijeloj ovoj situaciji zanimljiva je činjenica kako radnici, osim što krive rukovodstvo, smatraju kako ih Općinsko sindikalno Vijeće i Vijeće saveza sindikata Hrvatske ne štiti u dovoljnoj mjeri, niti ih slušaju (*Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 3.6.1988). Ovaj sukob upućuje na ambivalentnu i proturječnu poziciju sindikata u samoupravnom socijalizmu o kojoj u svom iscrpnom i kritički intoniranom izvještaju govori i Jakopović: sindikati su vrlo često bili bliskiji upravljačkim strukturama nego sindikalnoj bazi, a komunikacija općinskih sindikalnih vijeća prema republičkom Savezu sindikata bila je vrlo loša. U istom novinskom članku navodi se i citat Marina Grubića, predsjednika sourske Konferencije u Zagrebu: 'Mi imamo radnike, imamo strojeve, imamo proizvodnju, a opet se čeka. U Rijeci na carini stoje tone kaučuka, a mi ne radimo 4 mjeseca. Moram se zato upitati – Čiji smo mi ovdje u Slavoniji?'.

U periodu prije općeg štrajka odigrali su se i brojni sastanci na kojima se pokušavalo pronaći rješenje za posrnuo poduzeće. Primjerice jedna delegacija iz 'Borova' posjetila je 1987. godine Branka Mikulića, predsjednika SIV-a i tražila pomoć. On je kao nužno rješenje savjetovao prestrukturiranje (Tanjug, 1988d). U Zagrebu je 24. lipnja 1988. održan sastanak predsjednika Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, predstavnika banaka, SOUR-a 'Borovo', slavonsko-baranjske regije i općine Vukovar (Borovo – Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 1.7.1988). Nakon ovog održan je još jedan sastanak, 30. lipnja 1988. godine, kao nastavak razgovora iz Zagreba s predstavnicima Izvršnog vijeća Sabora SR Hrvatske, Skupštine općine i društveno-političkih organizacija Vukovara te najodgovornijih privrednih rukovodilaca SOUR-a 'Borovo' (*Glas Slavonije*, 1.7.1988). Direktori radnih organizacija 'Borova' pojasnili su kako se u određenim organizacijskim cjelinama Kombinata poduzimaju naponi kako bi se situacija riješila te ujedno traže omogućavanje znatno veće samostalnosti radnim organizacijama u poslovanju kako bi se one uspješno dokazale na tržištu. Zaključak ovog sastanka bio je kako je potrebno pristupiti reorganizaciji i kadrovskom jačanju, a sve u svrhu orijentacije na tržišnu ekonomiju. Pogoni u 'Borovu' trebali su ponuditi

18 Složena organizacija udruženog rada.

proizvodni program koji će svojom atraktivnošću i financijskim rezultatom dobiti podršku banaka kako bi pokrenuli pogone i dugoročno zaposlili kapacitete. Ukazano je da zastoji dovode do daljnjih gubitaka. Dogovoreno je da se i narednih nekoliko dana programi preciziraju s bankama te da se o tome raspravlja na sjednici Sabora SR Hrvatske 20. i 21. srpnja 1988.

Prije opće obustave rada radnici su pokušali dvosatnom obustavom rada u subotu poslijepodne, 2. srpnja 1988. godine, upozoriti na kritičnu situaciju (Glas Slavonije, 3.7.1988). U ovoj obustavi rada sudjelovalo je više stotina radnika druge smjene, a rad je obustavljen zbog odluke da se radi i u srpnju kada su kolektivni godišnji odmori, a s obzirom na to da im to nije ispunjeno, proširili su listu zahtjeva: zatražena je cijela isplata osobnog dohotka za lipanj i regres (Novinari redakcije Borovo, 1988). Paralelno s događanjima u Vukovaru, OOUR¹⁹ Sombor koji djeluje u sastavu Kombinata 'Borovo' u susjednoj Vojvodini je tokom svibnja 1988. imao jednosatnu obustavu rada. Njome se htjelo skrenuti pažnju na ozbiljnost situacije u kojoj su se našli radnici, a kao glavni problem navodi se kašnjenje osobnih dohodaka (Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo, 20.5.1988b).

Štrajk

U utorak, 5. srpnja 1988. u 6:00 sati ujutro, rukovodstvo tvornice i SOUR 'Borovo' obavijestilo je radnike da će primiti 70% dohotka za lipanj, a ostalo kada se vrate s godišnjeg (Svoboda, 1988a). Budući da je poslovna struktura 'Borova' još prije godinu dana puno obećavala, ali ništa nije ispunila, to nije prihvaćeno, a radnici su napustili pogone i zaputili se prema Vukovaru. Radnici su formirali kolone i, predvođeni sindikatom i noseći partijske i državne zastave, krenuli 5 km pješice u Vukovar na Trg Republike i pred Radnički dom. Radnike su dočekali predstavnici općine i općinskih sindikata te ih pokušali uvjeriti da se vrate na radna mjesta. Slavko Leko, predsjednik Izvršnog vijeća Skupštine općine Vukovar, govorio je o izračunu dohotka pred oko 4 000 radnika, a radnici su mu odgovorili: 'Od nas su rukovodioci uzimali šakom i kapom i za naše pare kupovali ministarske fotelje.'²⁰ Tražimo odgovornost bivšeg predsjednika Poslovnog odbora Nenada Krekića. Lažu nam da ćemo sutra dobiti plaću i regres. Mi danas ne tražimo samo plaće već i pravo na rad' (Svoboda, 1988a). U citiranom se tekstu navodi kako se u pogonima malo radi ne zato što radnici ne žele raditi, već zato što nema sirovine i materijala. Radnici su iznijeli svoje zahtjeve: da se smanji administracija za 30%, da osobni dohoci prate troškove života, da se osigura proizvodnja kroz nabavu sirovina i repromaterijala, da se isplate osobni dohoci za lipanj, da se pozovu na odgovornost rukovodioci koji

19 Osnovna organizacija udruženog rada.

20 Ministarske fotelje koje radnici spominju odnose se na Nenada Krekića, koji je od 1978. do 1986. bio prvi čovjek Kombinata 'Borovo', a zatim stupio na položaj saveznog sekretara za ekonomske odnose s inozemstvom.

su 'frizirali'²¹ prošlogodišnji račun, da se smanje s1z-ovi²² od općine do federacije, da se smijeni direktor Tvornice kožne obuće, sindikalno rukovodstvo i samoupravni organ u 'Borovu'. Iste zahtjeve ponovili su i predstavnici štrajkaških odbora ostalih radnih organizacija 'Borova'.

Radnike je pokušao umiriti Mirko Čeprlja, predsjednik Općinskog vijeća sindikata, koji je tražio razumijevanje za nastalu situaciju (Svoboda, 1988a). Radnici su čekali odgovor rukovodilaca Kombinata i općine, a zatim je iza podneva pred radnike izašao predsjednik Poslovnog odbora Kombinata. Rekao je da su odgovorni u Republici dali punu podršku ubrzanju aktivnosti u nabavci repromaterijala te da će služba nabavke raditi u vrijeme kolektivnih godišnjih odmora. Nisu prihvaćeni zahtjevi za povećanjem osobnog dohotka, nego da oni trebaju rasti u skladu s rastom proizvodnje. Radnici ovu ponudu odbijaju te se odlučuju na opći štrajk i odlazak u Beograd, a najava općeg štrajka ostvarila se nešto prije 14:00 sati.

Odlučivši se na opći štrajk, svi radnici prve i druge smjene napustili su radna mjesta i oko 19:00 sati krenuli prema Vukovaru, a na čelu kolone od oko 1 500 radnika²³ bili su predstavnici sindikata sa zastavama i slikama maršala Tita (Novinari redakcije Borovo, 1988).

Kolona je išla pješice od Lovasara do Lovasa i Tovarnika gdje su ih, nakon više od 20 km pješaćenja, sustigli autobusi koje je za njima poslao općinski sindikat kako bi ih odvezli do Beograda (Svoboda, 1988b).²⁴ U Beograd su stigli u srijedu, 6. srpnja 1988, oko 3:00 sata ujutro. Taj je dan u Beogradu bilo izrazito vruće s temperaturama koje su prelazile 40 Celzijevih stupnjeva (Tašić, 1988b).

Očekujući dolazak radnika kombinata 'Borovo' koji su u utorak stupili u obustavu rada, pred Skupštinom SFRJ nalazio se kordon policije već od 2:00 sata ujutro.²⁵ Pavluško Imširović također spominje kako je policija silom sprječavala svaki kontakt beogradskih radnika s vukovarskim. Navodi kako su trasa prolaska vukovarske štrajkačke kolone – od ulaska u Beograd pa do Savezne skupštine – kao i prostor ispred Savezne skupštine – od Terazija i Nušićeve ulice do glavne pošte, Andrićevog venca i duž Kosovske ulice – bili ograđeni gustim kordonima policije pod punom ratnom spremom (Imširović, 2009).

Radnici su željeli doći u Skupštinu SFRJ, ali tamo nisu mogli biti primljeni jer nije bilo dovoljno mjesta (Svoboda, 1988b). Skupštinu je trebao zamijeniti

21 Misli se na postupke prethodne uprave. Tokom štrajka radnici apostrofiraju period kada je 'Borovom' rukovodio Nenad Krekić, što se spominju i u ovom tekstu.

22 Samoupravne interesne zajednice (s1z) su institucije koje su u SFRJ brinule o kulturi, sportu i drugim društvenim djelatnostima.

23 Spominje se i brojka od 1 700 radnika u nekim onodobnim tekstovima.

24 Ovaj je prizor, u kojem sindikati kaskaju za radnicima, ilustrativan za odnos između sindikalnog rukovodstva i sindikalne baze. Sindikati si ne mogu priuštiti da ne podrže radnike, ali je njihova uloga i dalje, kako kaže Jakopović, 'transmisijska'. Jakopovićev opis ponašanja sindikata za vrijeme obustave rada u 'Borovu' 1987. mogao bi upućivati na kontinuitet ovakve kompromisne i posredničke pozicije sindikata (usp. Jakopović, 1987: 46).

25 *Vjesnik* je o ovome pisao: 'Beograđana ovog puta nije bilo nasuprot Skupštine. Milicija je izvukla pouku iz štrajka radnika Zmaja, pa je Pionirski park bio potpuno blokiran. Blokirani su i svi okolni prilazi Skupštini.' (Tašić, 1988b).

Dom sindikata gdje su radnike, uz 20-ak beogradskih novinara, dočekali Zvonimir Hrabar, član Predsjedništva Saveznog vijeća sindikata i Bernardo Jurlina, predsjednik Republičkog vijeća sindikata SR Hrvatske. Osim njih, radnike su dočekali i predstavnici Skupštine SFRJ i Saveza sindikata Jugoslavije.

Radnici su gore navedenim predstavnicima iznijeli iste zahtjeve kao i dan ranije u Vukovaru. 'Borovska' oštrica bila je uperena prema općinskim, republičkim i savezним dužnosnicima. Radnici više nisu željeli plaćati račune loše ekonomske politike i nesposobnosti rukovodstva, a najčešće prozivano ime bilo je ime Nenada Krekića²⁶, tadašnjeg člana SIV-a i saveznog sekretara za ekonomske odnose s inozemstvom. Krekića su radnici smatrali najodgovornijim za tadašnju situaciju (Tanjug, 1988c). U citiranom članku iz *Vjesnika* (Tašić, 1988b) navodi se da su, osim iznošenja svojih zahtjeva, radnici u Domu sindikata izrazili 'nezadovoljstvo općom situacijom u društvu'. Autor članka ističe da je tom prilikom 'radnik Gavro Petrušić rekao kako se radnim ljudima manipulira i da rukovodstvo, rasipajući nacionalnu mržnju i parcelizirajući zemlju, pokušava ostati na vlasti'. Ovo je jedini spomen nacionalizma u arhivskom materijalu kojim smo se koristili u istraživanju. Očito radnici svoj interes ne vide u politici koja bi poticala nacionalne podjele, nego takvu politiku vide kao oblik manipulacije političkog rukovodstva. U ovom kontekstu nije nebitno napomenuti da je razgovor u Domu sindikata često bio prekidano pjesmom *Družo Tito mi ti se kunemo* i klicanjem *Mi smo Titovi, Tito je naš*. Radnici koji su ostali u 'Borovu' brzojavom su podržali kolege i tražili da ustraju u zahtjevima.

U 6:00 sati ujutro sastanak je prekinut jer su pregovarači otišli po informacije kod 'najodgovornijih ljudi federacije'²⁷. Istovremeno stiže doručak koji su svojim kolegama poslali radnici 'Borova'. Oko 8:30 sati ujutro razgovor se nastavio, ali bez uspjeha jer su radnici odlučili otići pred Skupštinu SFRJ. Nisu se željeli vratiti u Vukovar bez obećanja da će njihovi zahtjevi biti ispunjeni jer su godinu dana ranije, kad su također štrajkali, bili izigrani. Na čelu kolone koja je išla pred Skupštinu nalazili su se radnici koji su nosili Titove slike, državne i partijske zastave. Radnici su najavili da u Beograd dolazi još autobusa i kamiona s njihovim kolegama te se tako pred Skupštinom SFRJ okupilo oko 5000 ljudi (Tašić, 1988a). Pred Skupštinom su čekali oko 5 sati da im se netko obrati i razgovara s njima, a kako se to nije dogodilo, oko 14:30 sati dio radnika je ušao u Skupštinu unatoč pokušajima službe sigurnosti da ih u tome spriječi. Tek tada im se obratio predsjednik Skupštine SFRJ Dušan Popovski i pristao na razgovor. Dušan Popovski obavijestio je radnike da je u konzultacijama s Raifom Dizdarevićem, dr. Stipom Šuvarom, Milošem Milosavljevićem i drugim suradnicima izraženo jednoglasno mišljenje da je rješenje moguće pronaći u izravnom dijalogu te da je Branko Mikulić izrazio spremnost da u roku od nekoliko dana posjeti 'Borovo' (Redakcijski izvještaj, 1988). Radnicima se obratio i predsjednik Predsjedništva SR Hrvatske Ivo Latin predloživši da se rješenje potraži unutar 'Borova' (Tanjug, 1988a). Njegove tvrdnje kako se republičko vodstvo

²⁶ Vidi fusnote 20 i 21.

²⁷ U tekstovima nije navedeno na koga se točno misli.

trudi da se situacija promijeni bile su izviždane, kao i obraćanje predsjednika Sindikata Jugoslavije Marijana Orožena.

Na radnom sastanku održanom u Domu sindikata skupilo se oko 4 000 radnika kako bi se dogovorili o prihvaćanju predloženog sanacijskog programa (Tanjug, 1988b). Sastankom je rukovodio predsjednik sindikata SOUR 'Borovo' Marin Grubić. Radnički savjet SOUR-a 'Borovo' jednoglasno je prihvatio sanacijski program za izlazak iz krize (Brozović, 1988). U tom programu 'Borovo' traži smanjenje obveza po završnom računu iz 1987. i prva tri mjeseca 1988. godine, smanjenje obveza iz dohotka, reprogramiranje obveza prema bankama, omogućavanje većeg izvoza, smanjenje carina za opremu i novu tehnologiju itd. Ovaj sanacijski program bio je zadatak i za širu društveno-političku zajednicu. Radnicima je obećano da će se problemi vrlo brzo riješiti u sanacijskom programu te da bi od 1. kolovoza 1988. trebala proraditi sva proizvodnja sa 100% kapaciteta. Također im je rečeno da su osigurana devizna sredstva za nabavu reprodukcijiskog materijala čime je osigurana proizvodnja. U 'Borovo' bi trebala doći stručna ekipa sastavljena od sedam funkcionara iz federacije i Hrvatske koja će raditi na realizaciji predloženog plana. Dio radnika izrazio je sumnje kako će ponovno biti izmanipulirani.

Radnici su proveli otprilike 21 sat u Domu sindikata Jugoslavije i ispred Skupštine SFRJ, a sve je završilo petnaestak minuta nakon ponoći (Glas Slavonije, 8.7.1988b).

Paralelno s događanjima u Borovu, radnici SOUR 'Borova' u Somboru solidarizirali su se s kolegama. U Somboru je 6. i 7. srpnja 1988. također rad obustavilo 900 radnika (Redakcijski izvještaj, 1988). Iz Sombora je upućena i delegacija od 7 radnika koja je najprije otputovala u Vukovar, a zatim se pridružila zaposlenima u kombinatu koji su krenuli u Beograd.

Nakon štrajka

Nakon završetka štrajka radnici su otišli na kolektivni godišnji odmor, a ostalo je raditi samo 650 radnika kako bi se ispoštovao dogovor prema inozemnim partnerima (Glas Slavonije, 8.7.1988a). Prema dogovoru postignutom dan ranije u Beogradu, isplaćeni su osobni dohoci te regres za godišnji odmor.

Radnički savjet SOUR-a 'Borovo' podržao je 7. srpnja 1988. prijedlog programa mjera za otklanjanje uzroka poremećaja u poslovanju Kombinata. Ovaj prijedlog izradila je zajednička komisija Sabora SR Hrvatske i Kombinata, a krajem srpnja trebao se naći na sjednici Sabora SR Hrvatske. Prijedlog je bio da se 'Borovo' preustroji kroz tehnološku, ekonomsku, kadrovsku i financijsku konsolidacija.

Nakon brojnih aktivnosti rukovodstva SOUR-a 'Borova', općine Vukovar i Izvršnog Vijeća Sabora SR Hrvatske te grupe saveznih funkcionara imenovanih u Beogradu 6. srpnja 1988. godina, a uz podršku poslovnih banaka i dobavljača, nastavljena je proizvodnja u svim radnim organizacijama (Vukadinović, 1988). Prema izjavama Zdravka Egića, predsjednika Poslovnog odbora SOUR-a

‘Borovo’, uspjelo se osigurati uvjete za rad, a zaposlenicima su osobni dohoci povećani za 60%.

I predsjedništvo Vijeća Saveza sindikata Hrvatske raspravljalo je 11. srpnja 1988. o stanju SOUR Borovo i prihvatilo sanacijski program (Tanjug, 1988e). Program mjera za otklanjanje uzroka poremećaja u poslovanju SOUR-a ‘Borovo’ i financijska konsolidacija najvećeg kombinata gume i obuće u Jugoslaviji bili su glavna tema sjednice Izvršnog odbora Privredne komore Slavonije i Baranje koja je održana 15. srpnja 1988. godine (Žipovski, 1988). Sjednici su prisustvovali predstavnici ‘Borova’, predsjednik Privredne komore Hrvatske Jozo Petović te Ljubomir Baban, član Izvršnog vijeća Sabora. Istaknuto je da je unatoč uložnim naporima i radu Međuresorne radne skupine Izvršnog vijeća Sabora stanje dramatično jer se i dalje povećava nelikvidnost i zaduženost, ne izvršavaju se planovi proizvodnje, odlazi visokoobrazovani kadar, a gubici rapidno rastu. Nužno je bilo hitno definirati tržište i asortiman proizvoda koji imaju kupce u Jugoslaviji i svijetu. Banke su prema predloženom programu izrazile rezerve, pa nije bilo jasno kako će se osigurati sredstva za financijsku konsolidaciju. Jugobanka i Vukovarska banka nisu mogle podnijeti financijsko opterećenje pa je prijedlog bio da se teret prenese i na ostale republičke banke u krajevima u kojima se nalaze pogoni radne organizacije SOUR-a ‘Borovo’, ali to nije naišlo na željeni odaziv.

Ovakav razvoj situacije upućuje na to da su federalne institucije nakon radničkog pritiska, smirivanja situacije i prihvaćanja radničkih zahtjeva, opet problem štrajkaša vratile na republičku razinu gdje onda različiti akteri (komora, sindikati, Sabor, predstavnici kombinata) pokušavaju razriješiti problem. Događaji u ‘Borovu’ ovime ne završavaju. No s obzirom na to da se za potrebe ovog teksta nije se išlo u daljnje istraživanje i detaljniju razradu, u ovom trenutku ne možemo znati jesu li na republičkoj razini zaista razriješeni problemi ‘Borova’. Ovaj prikaz u najosnovnijim crtama opisuje kompleksan događaj borovskoga štrajka. Za bolje razumijevanje samog događaja te onoga što mu je prethodilo i dogodilo se nakon njega provode se daljnja istraživanja.

Prema zaključku

Na temelju navedenog možemo izvući početne zaključke koje će zatim trebati dodatno ispitati u sljedećim fazama istraživanja. Prvi zaključak koji se nameće je da su radnici, nakon izgubljenog povjerenja u republičko i tvorničko rukovodstvo i samoorganiziranog pohoda na institucije savezne vlasti, svoje probleme riješili u federalnim institucijama barem deklarativno, s obzirom na to da se nakon povratka iz Beograda rješavanje problema pokreće na republičkoj razini i ovisi o odluci Sabora SR Hrvatske. Treba napomenuti da iz dostupnih novinskih tekstova federalni i republički odnosi nisu najjasniji te će se ovaj odnos još trebati dodatno istražiti. Drugi zaključak je da političko i sindikalno rukovodstvo provodi mjere štednje po zahtjevima MMF-a i istovremeno nastoji, barem deklarativno, udovoljiti zahtjevima radnika, što u tadašnjim uvjetima

predstavlja nemoguću poziciju. Treći zaključak je da svi izvori upućuju na to da štrajk u 'Borovu', samo tri godine prije izbivanja rata, nije imao etnički ili nacionalistički predznak. Naprotiv, jedini put kada se u medijskom izvještavanju o borovskom štrajku spominje nacionalizam radi se o radničkoj optužbi da rukovodstva pomoću nacionalnih podjela pokušavaju oslabiti radničku borbu. Ovo također pokazuje kako se u ovom trenutku događaju pokušaji politizacije radničkih štrajkova od strane državnog rukovodstva no zasad ostaje nejasno s kojih konkretnih pozicija. Osim u riječima koje je Gavro Petrušić u Domu sindikata upozorio na takve pojave prilikom borovskog štrajka, na ovakve trendove upozorava i opaska vezana uz štrajk radnika 'Zmaja' iz Zemuna, gdje mediji navode kako 'iako je bilo pokušaja antisocijalističkih snaga da zloupotrijebe zbor, 'zmajevci' nisu dopustili da budu manipulirani, što je samo jedan od dokaza da znaju što hoće' (Mitrović, 1988). U kontekstu našeg istraživanja, primjer radnika 'Zmaja' ukazuje na to da su se pokušaji manipulacije radničkim nezadovoljstvom ponavljali i da nisu bili ograničeni na jednu republiku. Dakle radnici drže da je nacionalistička politika suprotna njihovim interesima. Ostaje za istražiti tko je radnicima pokušavao manipulirati i zašto su takvi istupi ostali gotovo nezabilježeni u medijima.

Saznanje kako je pokušaja manipulacije radničkim štrajkovima na nacionalnoj osnovi bilo već u ljeto 1988. godine nameće obavezu daljnjeg istraživanja ovog i sličnih štrajkova.

Literatura

- (1988). 'Troškovi veći od ukupnog prihoda'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 6. svibnja, str. 1.
- (1988a). 'Dileme i dalje ostaju'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 20. svibnja, str. 1.
- (1988b). 'Javljanju iz Sombora'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 20. svibnja, str. 1.
- (1988). 'Izvršno vijeće traži hitnu akciju'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 27. svibnja, str. 2.
- (1988). 'Obučarcima se loše piše'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 3. lipanj, str. 1.
- (1988). 'Radnik kao socijala'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 3. lipnja, str. 7.
- (1988). 'Dogovor o obostranom interesu'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 1. srpnja, str. 1.
- (1988). 'Pravim programima do izlaza'. *Glas Slavonije*, 1. srpanj, str. 3.
- (1988). 'Obučarci obustavili rad'. *Glas Slavonije*, 3. srpanj.
- (1988a). 'Nakon štrajka godišnji odmor'. *Glas Slavonije*, 8. srpanj, str. 1.
- (1988b). 'Zvižduci i pljesak'. *Glas Slavonije*, 8. srpanj, str. 7.
- Brozović, P. (1988). 'Radnički savjet Kombinata 'Borovo' prihvatio sanacioni program'. *Glas Slavonije*, 7. srpanj, str. 3.
- European Institute for Progressive Cultural Policies (2005). *Jugoslovensko radničko samoupravljanje - dio intervjua T. Kuljica*. URL: <http://eipcp.net/transversal/0805/kuljic/sr/> (20.1.2014).
- Imširović, P. (2009). 'Povodom dva 'još živa' propagandna falsifikata iz 90-tih'. *Blog Pauluška Imširovića*, (10.8.2009.) URL: <http://pavlusko.wordpress.com/2009/08/10/povodom-dva-%E2%80%9Ejos-ziva%E2%80%9C-propagandna-falsifikata-iz-90-tih/> (10.1.2014).
- Jakopović, I. (1987). *Obustave rada u prvih devet mjeseci 1987. godine i djelovanje sindikata*. Zagreb: Vijeće Saveza sindikata Hrvatske, Komisija za samoupravljanje i politički sistem.
- Jovanov, N. (1989). *Sukobi: protagonisti latentnih i otvorenih društvenih konflikata*. Nikšić: Univerzitetna riječ.
- Jović, D. (2001). 'Razlozi za raspad socijalističke Jugoslavije: kritička analiza postojećih interpretacija'. *Reč: Časopis za književnost i kulturu, i društvena pitanja*, 62(8): 8-62.
- Kuzmanić, T. (1988). *Labinski štrajk: paradigma začetka konca*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca zsmS / Knjižnica revolucionarne teorije.
- Lowinger, J. (2009). *Economic Reform And The 'Double Movement' In Yugoslavia*, doktorska disertacija. Johns Hopkins University.
- Mihalj, P. (1999). 'Dugovi zemalja u tranziciji'. *Politička misao*, 36(2): 193-204.
- Mitrović, B. (1988). 'Ponor je iza nas'. *Vjesnik*, 8. srpnja.
- Musić, G. (2013). *Radnička klasa Srbije u tranziciji 1988-2013*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung.
- Novinari redakcije Borovo (1988). 'Štrajk radnika prve i druge smjene'. *Borovo - Tjednik Jugoslovenskog kombinata gume i obuće Borovo*, 6. srpanj, str. 3.
- Obradović, S. (2000). 'Stanje i perspektive odnosa MMF i SRJ'. *Ekonomski horizonti*, 2(1-2): 89-96.

- Redakcijski izvještaj (1988). 'Sanacija 'Borova' i 'Vartilena'. *Večernji list*, 8. srpnja, str. 4.
- Svoboda, D. (1988a). 'Žestok izljev radničkog nezadovoljstva'. *Glas Slavonije*, 6. srpanj, str. 3.
- Svoboda, D. (1988b). 'Još bez rješenja'. *Glas Slavonije*, 7. srpanj, str. 3.
- Tanjug (1988a). 'Nastavljena obustava rada u kombinatu 'Borovo': Borovski radnici pred skupštinom SFRJ'. *Glas Slavonije*, 7. srpanj, str. 3.
- Tanjug (1988b). 'Radnici ponovo u Domu sindikata'. *Glas Slavonije*, 7. srpanj, str. 3.
- Tanjug (1988c). "'Borovo' ima perspektivu'. *Večernji list*, 8. srpnja, str. 4.
- Tanjug (1988d). 'Branko Mikulić u emisiji Radio Sarajevo: Moramo se tržišno ponašati'. *Glas Slavonije*, 9. srpanj, str. 3.
- Tanjug (1988e). 'Predsjedništvo Vijeća saveza sindikata SR Hrvatske: Borovo izuzetno složen problem'. *Glas Slavonije*, 12. srpanj, str. 3.
- Tašić, P. (1988a). 'Ljudi i strojevi čekaju rješenje'. *Vjesnik*, 8. srpnja.
- Tašić, P. (1988b). 'Usijanje na plus četrdeset'. *Vjesnik*, 10. srpnja, str. 5.
- Vukadinović, N. (1988). 'Poslije kolektivnog godišnjeg odmora jučer u SOUR-u Borovo nastavlje-na proizvodnja'. *Glas Slavonije*, 2. kolovoz, str. 3.
- Woodward, S. (2003). 'The Political Economy of Ethno-Nationalism in Yugoslavia'. *Socialist register*, 39: 73-92.
- Žipovski, M. (1988). 'Kako 'Borovu' ispuniti obećanja'. *Glas Slavonije*, 16. srpanj, str. 1-4.

Zahvala

Autorice se zahvaljuju Svenu Cveku na velikoj pomoći i podršci u dovršavanju ovog teksta. Veliku zahvalu dugujemo i našim mentorima Ivi Zenzerović Šloser i Jovici Lončaru bez čije pomoći tekst ne bi nastao. Zahvaljujemo se i *Documenti - Centru za suočavanje s prošlošću* na ustupljenim arhivskim materijalima, to jest intervjuu sa Srđanom Dvornikom.